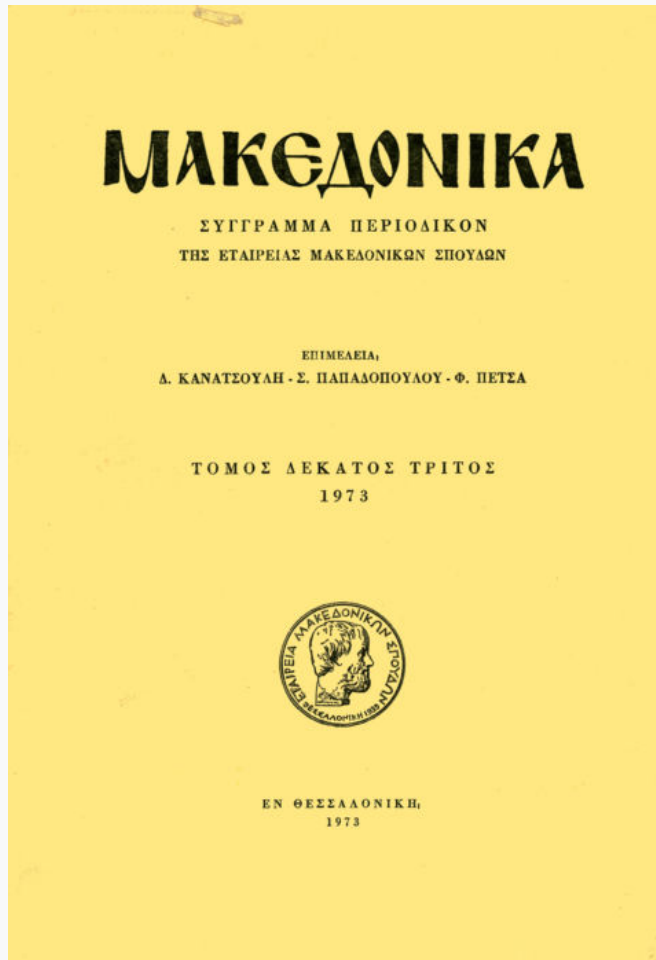

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία

Κωνσταντίνος Αναστ. Βαβούσκος

doi: [10.12681/makedonika.920](https://doi.org/10.12681/makedonika.920)

Copyright © 2014, Κωνσταντίνος Αναστ. Βαβούσκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαβούσκος Κ. Α. (1973). Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία. *Μακεδονικά*, 13(1), 448–459. <https://doi.org/10.12681/makedonika.920>

ἔργου ἀποτελεῖ ὁ ἐπίλογος (σελ. 840-882), εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει εἰς ἓνα θαυμάσιον, ἀντικειμενικὸν καὶ ὠλοκληρωμένον χαρακτηρισμὸν τοῦ Φιλίππου, ἀνασκευάζων παραλλήλως τὰς ἐπικρίσεις καὶ ἀδίκους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν παρασυρομένων νεωτέρων ἱστορικῶν. Μία ἀνακεφαλαιώσις τῶν πράξεων τοῦ Φιλίππου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀποτελεῖ ἄριστον παιδαγωγικὸν μέσον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μετὰ τῶν λεπτομερειῶν καὶ ἐπιμελείας γενομένης ὑπὸ τοῦ σ. ἱστορίας τοῦ Φιλίππου. Ὁ παρατιθέμενος χρονολογικὸς πίναξ συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τοῦτο. Ἐν τέλει παραθετεῖ πλούσιον πίνακα γενικῆς βιβλιογραφίας, ἂν καὶ μερικὰ νεώτερα συγγράμματα ἐλλείπουν, ὡς π.χ. H. B e n g t s o n, Staatsverträge des Altertums, Bd. II. P. F r a n k e, Geschichte, Politik u. Münzprägung im früheren Makedonien 3-4 (1952/53), 99, 111 καὶ Jahrb. für Numismatik u. Geldgeschichte 7 (1956) 105 καὶ. P. C l o c h é, Histoire de la Macédoine jusqu' à l'avenement d'Alexandre le Grand (336 avant J. C.), Paris 1960. D o r i s R a y m o n d, Macedonian Royal Coinage to 413 B. C., New York 1953. C. R o e b u c k, The Settlements of Philip II with Greeks States in 338 B. C., «Classical Philology», 1948, 73-92. F r i t z W ü s t, Philipp II. von Makedonien u. die panhellenische Idee, S-B. Berlin 1929.

Τὸ ἔργον συνετάχθη μεθόδον καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ κόπον, ἐξαντλεῖ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὸ θέμα καὶ ἠμποροῦμεν νὰ εἰπομεν ὅτι εἶναι ἡ πληρεστέρα καὶ πλέον ὠλοκληρωμένη ἱστορία περὶ Φιλίππου, ἐξ ὧσων μέχρι σήμερον ἐγράφησαν. Ὁ σ. συνεκέντρωσεν ὅλας σχεδὸν τὰς πηγάς, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ζήτην καὶ ἑλληνικὴν. Ὅπωςδὴποτε τὸ ἔργον τοῦ κ. Νάλτσα εἶναι εὐχάριστον καὶ ὠφέλιμον διὰ τὸν ἀναγνώστην. Μερικὰ λάθη ἐξ ἀπροσεξίας ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφευχθοῦν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἔργου. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 834 ὁ Ἀμύντας Δ' θεωρεῖται θεῖος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνθ' εἶναι πρῶτεξάδελφος, εἰς τὴν σελ. 875 μεταξὺ ἔκεινον, οἱ ὁποῖοι πρὸ τοῦ Φιλίππου εἶχον ὀνειρευθῆ τὴν ἐνοποίησην τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσιμάχου, ἐνός τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀντὶ τοῦ Λυσάνδρου, κ.ά. Τοιαῦτα ὅμως λάθη ἀσήμαντα, οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ [Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν], Θεσσαλονίκη, 1972, σελ. α'-ια'+1-389.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητά του καὶ διὰ τὴν ἰδιαίτεράν ἐπίδοσιν του εἰς θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ κανονικοῦ Δικαίου, ὡς καὶ γενικώτερον εἰς θέματα ἀφορῶντα ἐν γένει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν καθόλου δρᾶσιν αὐτοῦ.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀκριβῶς δείγμα τῶν ὡς ἄνω εἰδικότητων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τοῦτο προκύπτει ἀνέτως ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἐσφύλλῳ ἐνδείξεως ὅτι πρόκειται περὶ ἱστορικοκανονικῆς μελέτης.

Ὁ συγγραφεὺς, διαπρεπῆς ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπομνησκει ἤδη ἐν προλόγῳ εἰς τὸν χριστιανικὸν ἐν γένει κόσμον, ἰδιαίτερως δὲ εἰς ὀρισμένους ὀρθοδόξους κύκλους, τὸ πρωτόθρονον τῆς θέσεως καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ κύρους τοῦ Πατριαρχείου τούτου μὲ συλλογισμὸν ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Πράγματι, ὡς γράφει, (αὐτ.) «ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἡ ζωὴ, ὡς ζωὴ εἶναι ὄργανισμός, ὡς ὄργανισμός δὲ ἔχει κεφαλὴν καὶ κέντρον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπερ μοχθῆσαν ὅσον οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑποστὰν καθαρμούς μεγάλους καθηγίσεν εἰς τοὺς αἰῶνας

τὴν ἣν κατέλαβε καὶ κατέχει θέσιν τῆς Μητρὸς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Θὰ ἐπερπε νὰ μεσολαβήσῃ ἐν συνεχείᾳ ἢ κατάλληλος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ἐντῦφωμα εἶναι τὸ ὄλον ἔργον, γραφίς διὰ νὰ ἀποδοθῇ μὲ τὸσὺν λιτότητα, ἀλλὰ καὶ πλῆροτα ἐκφράσεως καὶ νοήματος τὸ κατὰ τὰ λοιπὰ τὸσὺν γνωστὸν παγκοσμίως, ὡς νομίζω, ἀξίωμα, ὅτι τὸ διέπον τὴν Ὁρθοδοξίαν, τῆς ὁποίας πρωτόθρονος Ἐκκλησία εἶναι τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πνεῦμα εἶναι ἀκραφνῶδες δημοκρατικὸν καὶ «κατὰ θαυμαστὸν καὶ μοναδικὸν τρόπον συνενώνει τὰς δύο ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις πάσης ἐν τῇ συνειδητῇ εὐθύνῃ ἐκκλησιαστικῆς πράξεως, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀθθεντίαν, ἐλευθερίαν ἐν τῇ διατυπώσει τῆς σκέψεως καὶ τῆς γνώμης κατὰ τὰς σχετικὰς συζητήσεις, ἀλλὰ καὶ ἀθθεντίαν, δηλ. εὐλάβειαν, σεβασμὸν καὶ πειθαρχίαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τοὺς ἐπερὺς κανόνας, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν θεσμοθετηθεῖσαν μακροαῖωνα ἐκκλησιαστικὴν καὶ κανονικὴν πρᾶξιν καὶ τάξιν».

Ἐ συγγραφεὺς ἐχόμενος τοιοῦτων ἀντιλήψεων, αἱ ὁποαὶ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρεῖδεται ὀλόκληρον τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον δὲν διστάζει μετὰ τῆς γνωστῆς εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ἱεράρχην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἐθρονου ὑπάρχουσαν παρρησίαν, νὰ γράψῃ ὅτι «εἶναι ὄχι μόνον ἀδίκος, ἀλλὰ καὶ ἀστήρικτος καὶ ἀκατανόητος ὁ ἰσχυρισμὸς ἥ καὶ ὁ φόβος ἐνίων ὅτι ἀσχεῖται ἥ εἶναι δυνατόν νὰ ἀσκηθῇ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶδος ἄνατολικοῦ παπισμοῦ», πρᾶγμα ξένον καὶ ἀπαράδεκτον καὶ ἀπόβλητον ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπερ θὰ ἀπεκρούετο ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς ἀποτελοῦν προδοσίαν τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Ὁρθοδοξοῦ Ἐκκλησίας καὶ εἰς περίπτωσιν ἐπι καθ' ἣν ἠθέλεν ὑποτεθῆ ὅτι πάσαι αἱ λοιπαὶ κατὰ τόπους Ὁρθόδοξοὶ Ἐκκλησῖαι θὰ ἦσαν διατεθειμέναι καὶ πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀρμοδιότητα καὶ δικαιοδοσίαν πέραν τῆς ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορίας διαγραφομένης καὶ καθοριζομένης».

Ἰδιαίτερος σημεῖω τὴν παρατήρησιν τοῦ διαπρεποῦς ἱεράρχου-συγγραφεῶς ὅτι εἶναι «πολὸν περισσότερο ἀστήρικτος καὶ ἀκατανόητος καὶ ἡ προσπάθεια ἐνίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν κύκλων ὅπως ἀγνοήσουν ἢ ἀμφισβητήσουν ἢ περιστελοῦν καὶ μειώσουν τὴν ἰδιόζουσαν θέσιν καὶ τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν τῷ συγκροτηματῷ τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, προσπάθεια ματαία καὶ προωρισμένη νὰ καταδικασθῇ ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς Ὁρθοδοξοῦ Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πληρώματος αὐτῆς». Ἡ παρατήρησις αὕτη, σαφῆς καὶ κατηγορηματικῆ ἐν ταυτῷ εἶναι τὰ μάλια ἐπίκαιρος, ἂν ἀναλογισθῇ τις τὸσὺν τὴν συγκεκριμένην ἀντιποίησιν ἀρχῆς, ἥ ὁποαὶ ἀσχεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥττον συστηματικῶς κατὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐκ μέρους ὄρισμένης μεγάλης θυγατρὸς Ἀυτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, προσπάθουσης παντοιοτρόπως ὅπως ὑποσκελίσῃ τούτο εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποαὶν ἔχει διὰ τῆς ἰδιοποιήσεως ἀπ' αἰῶνων καὶ δυνάμει κανόνων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτὸν ἀρμοδιότητων, ὅσον καὶ τὴν φανεράν καὶ ἀπροσχημάτιστον ἐν πολλοῖς δραστηριότητα, ἥ ὁποαὶ ἀσχεῖται κατ' αὐτοῦ κατὰ περιόδους ἐκ μέρους μελῶν τινῶν κατ' ἐξοχὴν περιηλημένης θυγατρὸς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποαὶ συνειδητῶς ἢ ἀθελητῶς παραγνωρίζουν τὴν σημασίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ Πατριαρχείου τούτου, καὶ ἀπὸ ἐθνικῆς εἰσεῖτι πλευρᾶς, ἀμφισβητοῦντα βασικά δικαιώματα αὐτοῦ καὶ ὅτ κατοχυρωμένα εἰς σαφῶν Πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν Τόμων καὶ Πράξεων, αἱ ὁποαὶ ἐπεκυρώθησαν διὰ νομοθετικῶν κειμένων, τὰ ὁποαὶ καὶ αὐτὰ ἀκόμη καθ' ἑαυτὰ προσπαθοῦν νὰ ἀμφισβητήσουν ὡς πρὸς τὴν κυρωτικὴν αὐτῶν ἀξίαν (βλ. σχετικῶς ἐμὴν μελέτην «Αἱ Συνόδοι καὶ ἡ δικαστικὴ αὐτῶν δικαιοδοσία» ἐν Ἀρμενοπούλῳ, ἔτος 27ον (1973), σ. 745 κ.ἔ.) συμπεριφερόμενα τὸσὺν ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ εὐρισκόμενα κατὰ τρόπον, ὡς τολμῶ νὰ νομίζω, ἀπάδοντα ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐθνικὴν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν καὶ κρίνωμεν τὸ γεγονός ὡς Ἑλληνες, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὀρθόδοξον τάξιν καὶ πειθαρχίαν. Λίαν

προσφάτως ἱεράρχης τῆς θυγατρικῆς ταύτης ἐκκλησίας ἐψήφισεν ὑπὲρ εἰσοδοχῆς τῆς (ἡ-μαυτονόμου) ἰαπωνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν κατὰ παραγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ μόνου ἁρμοδίου ἐν προκειμένῳ, ἦτοι τοῦ μόνου ἁρμοδίου νὰ παραχωρῆ αὐτόνομα ἢ ἡμιαυτόνομα καθεστῶτα ἢ νὰ ἀναγνωρίξῃ τοιαῦτα εἰς ἐκκλησιαστικὰς περιφέρειας μὴ ὑπαγομένας εἰς Αὐτοκεφάλους τινὰς Ἐκκλησίας, Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ τῆς Δ' ἢ δὴ ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμηνικῆς Συνόδου. Πράγματι, ἡ Οἰκουμηνικὴ αὕτη Σύνοδος ἐπερίελαβε διάταξιν εἰς τὸν ΚΗ' ὀρίων τὸν κανὸνα συμφωνῶς πρὸς τὸν ὅποιον, «ἐτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους... χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἀγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινουπόλιν ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας». Ὁ συγγραφεὺς ἐκέθων (σελ. 227), ἀλλὰ καὶ ἀναλύων τὰς σχετικὰς διατυπώσεις ἐρμηνείας περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς διατάξεως ταύτης διὰ παραθέσεως πλουσίου βιβλιογραφικοῦ ὕλικου καὶ ἀσκήσεως ἐποικοδομητικῶν καὶ εὐρειῶν κριτικῶν παρατηρήσεων δὲν διστάζει μετὰ τοῦ ἁρμοδόντος εἰς αὐτὸν κύρους νὰ τονίσῃ (σελ. 236-237) ὅτι ἡ Δ' Οἰκουμηνικὴ Σύνοδος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς» ἄνευ τοῦ προσδιορισμοῦ «ἔθνεσιν», πρὸς δὴλον αὐτὴν ἀκριβῶς εὐρύτερον πᾶσῶν τῶν ἐκτὸς τῶν ὀρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑφισταμένων ἐκκλησιῶν, ὅπερ διὰ τῶν αἰῶνων καὶ καθιερώθη ἐν τοῖς πράγμασι ὡς ἡ ἀληθὴς καὶ ἀναμφισβήτητος ἐρμηνεία ἐν προκειμένῳ.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὸ ὅλον ἔργον αὐτοῦ εἰς ἕξ κεφάλαια ἀνισομερῶς κατανεμημένα, λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ περιεχομένου των. Πράγματι, ἐκ τῶν κεφαλαίων τούτων, ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ἰδιαίτερώς προσελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, τόσον διὰ τὴν ἔκτασιν, ὅσον καὶ διὰ τὰ σοβαρὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζονται εἰς αὐτὸ, εἶναι, ὡς νομίζω, τὸ Δ' τὸ ἀφορρὸν εἰς τὴν Δ' Οἰκουμηνικὴν Σύνοδον. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο πλουσίον εἰς βιβλιογραφικὰ καὶ παραπομπὰς κανόνων, εἰς λεπτὰς καὶ ὀξείας παρατηρήσεις καὶ εἰς συναγωγὰς σταθερῶν συμπερασμάτων ἐπιλαμβάνεται πάντων τῶν σοβαρῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπσχόλησαν τὴν Σύνοδον ἐκείνην, ἐν τῶν ὁποίων, ἦτοι τὸ ἀφορρὸν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριαρχείου «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς», ἦδη ἀνέφερον. Τὰ δύο βασικὰ πλὴν τὸ ἀναφερόμετος θέμα περὶ τὰ ὁποῖα στρέφεται τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν Σύνοδον ταύτην, εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτὸ ἐρμηνεία κατ' ἀρχὴν τῶν Θ', ΙΖ', ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ μνημονευθέντος ΚΗ' κανόνος κατὰ τὰς λοιπὰς πλὴν τῆς μνημονευθείσης διατάξεις.

Οἱ δύο πρῶτοι κανόνες (Θ' καὶ ΙΖ') ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐκκλητικὸν τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριαρχείου ὡς πρὸς πᾶσαν τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολὴν, ὁ τρίτος (ΚΗ') εἰς τὴν ἐξίσωσιν τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις μετὰ τὴν ἀνάλογον προσοχὴν (ἡ γλαφυρότης τοῦ κειμένου προσφέρεται εἰς τοῦτο) τὴν πολυσέλιδον ἀνάπτυξιν τῶν βασικῶν καὶ διὰ τὴν σημερινὴν εἰσέτι ἐποχὴν ὡς ἄνευ θεμάτων διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τόσον τὴν ἀξίαν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῶν, ὅσον καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς συνθετικῆς καὶ κριτικῆς ἰκανότητος τοῦ συγγραφέως. Πράγματι, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον θέμα, ἦτοι ὡς πρὸς τὸ διὰ τῶν Θ' καὶ ΙΖ' κανόνων εἰσαγόμενον καὶ ἀμφισβητούμενον κατ' ἀρχὴν ὡς ἰσχύον δι' ἅπασαν τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολὴν καὶ ὡς πρὸς πᾶσας εἰδικότερον τὰς Ἐκκλησίας αὐτῆς ἐκκλητικὸν τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριάρχου, ὁ συγγραφεὺς μετὰ πλουσιωτάτην καὶ ἐν ταυτῷ ἔκτενῃ παράθεσιν τῶν γωνῶν καὶ παρατηρήσεων πάντων τῶν μετὰ τὸ θέμα τοῦτο, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀσχοληθέντων ἐρμηνευτῶν καὶ κανονολόγων, βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ (κυρίως) συγχρόνων συγγραφέων, ὡς ἐπίσης μετὰ παράθεσιν τῶν κατὰ καιροὺς σχετικῶν πρὸς τοῦτο νομοθετημάτων κατορθῶναι νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἀδράς, σαφεῖς καὶ κομπᾶς κατὰ τὸ ὕψος γραμμᾶς τὴν ἀληθῆ εἰκόνα αὐτοῦ. Πράγματι, οἱ μνημονευθέντες κανόνες Θ' καὶ ΙΖ' ἀναφέρονται εἰς τὸν «ἔξαρχον τῆς Διοικήσεως», εἰς τὸν ὅποιον δύναται νὰ καταφεύγῃ πᾶς θεορῶν ἀπὸ ἀδικοῦμενον ἀπὸ ἀπόφασιν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ ἐτέρας Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἐπιστημῇ αἱ γῶμαι ἐδixάσθησαν ὡς πρὸς τὴν ἔνοιαν τῶν «ἔξάρχων»

τούτων, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων ὅτι ὡς τοιοῦτοι δεόν νά νοηθοῦν οἱ μετέπειτα ἀνωσηθέντες εἰς πατριάρχας, τῶν δὲ ὑποστηριζόντων ὅτι ὡς τοιοῦτοι δεόν νά νοηθοῦν οἱ μητροπολίται καὶ δι ὅι 'Εφέσου, 'Ηρακλείας καὶ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, οἱ ὅποιοι ἤγουντο μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν (βλ. τοὺς ὁπαδοὺς ἀμφοτέρων ἀναφερομένων ἐπὶ τὸ συγγραφέως, ἐν σελ. 201). 'Ο συγγραφεὺς ἀναφερόμενος κυρίως εἰς τὴν ἐνώπιον τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δῆλωσιν τοῦ Πατριάρχου 'Ανατολίου ὅτι «συνήθεια ἀνωθεν κεκράτηκε τοὺς ἐνδημούντας τῇ μεγαλωνύμφῳ πόλει ἀγιωτάτους ἐπισκόπους ἡνίκα καιρὸς καλέσῃ περὶ ἀνακυπτόντων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνεῖναι καὶ διατυποῦν ἔκαστα καὶ ἀποκρίσεως ἀξιοῦν τοὺς δεομένους...», δέχεται ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «ἔξαρχος» νοεῖται ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὅποιος διὰ τῆς ἐνδημούσης Συνόδου, ἡ ὁποία τὸ πρῶτον καθιερώθη ὑπὸ τῆς Δ' ταύτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου κατέστη ὁ κριτὴς τῆς Χριστιανικῆς 'Ανατολῆς. 'Ο συγγραφεὺς δὲν ἀγνοεῖ τοὺς ἔχοντας ἀντίθετον γνώμην. 'Αντιθέτως τιμὰ δεόντως αὐτοῦς, διότι ἀφιεροὶ ἐκτεταμένον χῶρον εἰς τὴν ἀπόδοσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντίκρουσιν τῶν γνώμων ἐνὸς ἐκάστου χωριστὰ ἐξ αὐτῶν, ἀπλῆ δὲ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ ἀπλῆ ἔστω φυλλομέτρσις τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου. Θὰ ἦτο βεβαίως ἐκτὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς παρουσίας κριτικῆς ἢ καὶ ἐνταῦθα ἀνάλυσις καὶ κρίσις αὐτῶν. Δι' ἐμὲ ἀρκεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος εἰς τοὺς ὡς ἄνω κανόνας Θ' καὶ ΙΖ' ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἐκτενῶς ἀναφερομένας καὶ ἀναλυόμενας ἀντιθέτους γνώμας προβαίνει εἰς ὀξείαν καὶ κομψοτάτην παρατήρησιν ἔχουσαν ἀντὶ ἄλλης ἀντικρούσεως ἐπὶ λέξει ὡς ἐξῆς. «Καὶ ἐὰν ἔτι δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κανόνες 9ος καὶ 17ος εἶναι ὄντως ἀσφαφεῖς ποῖος ἄρα γε δύνανται νά ἐρμηνεύσῃ ὀρθῶς τὸ περιεχόμενον καὶ νά ἀποδώσῃ καὶ νά ἀποκαταστήσῃ τὸ γνήσιον αὐτῶν πνεύμα; Μονομερεῖς καὶ αὐθαίρετοι κρίσεις ἀνθρώπων ἢ ἡ συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος πράξις τῆς 'Εκκλησίας ἐν ἣ ἀποτυπῶνται ἡ κανονικὴ αὐτῆς συνείδησις, τὸ πλεόν δηλαδὴ εὐαίσθητον καὶ αἰθνητικὸν κριτήριον τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν κανόνων;» 'Εν ὄψει τούτων ὁ συγγραφεὺς συμπαίρνει ὅτι διὰ τῶν κανόνων τούτων, α) «ἀνεγνωρίζετο εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἰδιαίτερον δικαίωμα ὅπως δέχεται ἀγῶνι δι' ἀμφισβητούμενα ζητήματα πάσης φύσεως, ἐξετασθέντα ἤδη ἐν τοῖς ἄλλοις θρόνοις, ἀλλὰ μὴ λαβόντα ἰκανοποιητικὴν διὰ τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη λύσιν», β) «τὸ ἐν τῇ πράξει παγιωθέν, ὑπὸ τῶν κανόνων ἀναγνωρισθέν, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἐπικυρωθέν καὶ ὑπὸ τῆς μετέπειτα πράξεως βεβαιωθέν ἰδιαίτερον προνόμιον ὑπερτάτης δικαστικῆς ἐξουσίας κατέστησε τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀνάτατον κριτήριον ἐν ἀπάσῃ τῇ 'Ανατολῇ», καί, γ) «τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο προνόμιον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως οὐδόλως ἐστήμεινε τὴν ἀπὸ μέρους αὐτοῦ παραβίαν τῶν δικαίων τῶν λοιπῶν θρόνων, διότι οὗτος, διαπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐνότητος τῶν 'Εκκλησιῶν ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει καὶ τῇ ἀγάπῃ, ἐποιεῖτο χρῆσιν τούτου προνομίου τοῦτου μόνον ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, κατ' ἴδιαν αὐτῶν ἐπιθυμίαν ἀπυθύνοντο πρὸς τὸν θρόνον αὐτοῦ δι' ἐκθέσεων, ἀναλύοντες τὰ παράπονα αὐτῶν» (σελ. 208 ἐπ.). 'Απόδειξις τούτων εἶναι ὅτι, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς, ὁ πατριάρχης 'Ανατόλιος δὲν προέβη εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν δῆλωσιν, εἰμὴ ἐξ ἀφορμῆς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξετάσεως ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, κατὰ τὴν τετάρτην συνεδρίαν αὐτῆς, τῆς περιπτώσεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν Τύρου Φωτίου καὶ Βυρηττοῦ Εὐσταθίου, ἀμφοτέρων ἱεραρχῶν τοῦ κανονικοῦ κλίματος τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Αντιοχείας, χωρὶς οὐδέμια, οὐδαμῶθεν νά διατυπωθῇ ἐπ' αὐτῆς ἀντίρρησις ἢ ἐπιφύλαξις (σελ. 206, ἐν τέλ.).

'Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον θέμα, ἦτοι τὸ τῆς ἐξισώσεως τῶν θρόνων καὶ Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ μνημονευθεὶς ΚΗ' κανὼν τῆς Συνόδου ταύτης, ἡδη ἢ Β' Οἰκουμενικῆ Συνόδου διὰ τοῦ Γ' αὐτῆς κανόνος εἶχε λάβει σαφῆ καὶ θετικὴν θέσιν. 'Ἐρχεται νῦν ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ πλειοδοτοῦσα, ψηφίζει τὸν περιβάλλοντα καταστάνα ΚΗ' Κανόνα, διὰ τὸ ὅποιο ρητῶς πλεόν ὀρίζει ὅτι «καὶ γάρ τῷ θρόμῳ τῆς πρεσβυτέρως Ρώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδοδῶκασι τὰ πρε-

σβεία... τὰ ἴσα πρὸς βεία ἀπένειμαν τῷ τῆς Νέας Ρώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ ἴσον ἀπολαύουσαν πρὸς βείων τῇ πρὸς βυτέρῳ βασιλίδι Ρώμῃ καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνη μεγάλυνεσθαί πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν». Ὁ συγγραφεὺς αἰτιολογῶν τὸν κανόνα τοῦτον γράφει (σελ. 211) ὅτι δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον ἀπεκρυσταλλώθη μία κατάστασις, ἥτις ἦτο ἀποτέλεσμα μακρᾶς σειρᾶς γεγονότων. Ἐδημιουργήθησαν δηλ. τοιαῦται συνθήκαι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκαι ὄχι μόνον πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἀμέσου (ἀποστόλου Ἀνδρέου) καὶ ἐμμέσου (τοῦ ἱσποστόλου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἱεραποστολικῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως εἰς πλείστους βαρβάρους λαοὺς) ἀποστολικότητος, ὥστε ἡ ἀποστολὴ καὶ δικαιοδοσία αὐτῆς νὰ ἐξέλθῃ λίαν ἑνωρῖς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ νὰ ἐπεκταθῇ εἰς χώρας καὶ ἔθνη, εἰς τὰ ὅποια μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου διέδωκε τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν φῶς τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς, πέραν τῆς περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὡς ἄνω κανόνων ἀπασχολήσεώς του, ἀναγκάζεται νὰ ἀπασχοληθῇ καὶ μετὰ τὴν «κανονικότητα» αὐτοῦ, διότι αὐτὴ ἡμφοβητήθη σφόδρα ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τοῦτου ἐπιδίδεται εἰς μακρὰν ἀνάλυσιν τοῦ ὅλου θέματος (σελ. 213 ἐπ.), τόσον ἀπὸ ἱστορικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ διαδικαστικῆς ἀπόψεως, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν πράγματι «κανονικότητα» αὐτοῦ. Ὄντως ἐρευνᾷ τὰς προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐδημιουργήθη τὸ σχετικὸν θέμα, τὸν τρόπον θέσεώς του εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν, τὸν τρόπον ψηφίσεώς του, τὰς κατὰ τῆς ψηφίσεώς του προβληθείσας ἐνοστάσεις καὶ τέλος τὰς συνεπειάς, τὰς ὁποίας ἔσχε διὰ τὰς μετέπειτα σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ὅλη σχετικὴ ἀνάλυσις προκαλεῖ καὶ αὐθις ὄχι μόνον τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικὴν περιέργειαν διὰ τὸ μέγα καὶ ἀποφασιστικὸν τοῦτο διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως γεγονότων, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ λόγῳ τῆς ἐνδελεχοῦς ἐρεῖνης τῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς (πρακτικῶν συνόδου, ἱστορικῶν συγχρόνων) καὶ τῆς εὐρείας συζητήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὸ γνωμῶν παλαιότερων καὶ συγχρόνων ἐρμηνευτῶν, βαθεῖαν ἱκανοποίησιν. Ὁ κανὼν οὗτος ἐψηφίσθη κατὰ τὴν ἐς συνεδρίαν τῆς Συνόδου, ἀλλ' ἐν ἀπουσίᾳ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα τῆς Ρώμης. Διὰ τοῦτο τὴν ἐπομένην ὁ ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα Πασχασίνος ἔψευξε τὰ γενόμενα καὶ ἐξήγησε νὰ ἀναγνωσθοῦν τὰ πρακτικὰ «ἵνα πᾶσα γνῶ ἡ ἀδελφότης, πότερον δίκαια ἢ ἄδικα τὰ πεπραγμένα». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κανόνος οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐζήτησαν τὴν ἀκύρωσιν αὐτοῦ ἰσχυριζόμενοι ὅτι οὗτος, α) ἐψηφίσθη παρὰ τὰς πατερικὰς διατάξεις, ἦτοι παρὰ τὸν Στ' Κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτοὺς ὠρίζεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔχει πάντοτε τὰ πρωτεῖα (Ecclesia Romana semper habuit primum), καί, β) κατόπιν πίεσεως ἀκηθείσας ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου. Κατόπιν τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ἐδημιουργήθη ἡ ἐξῆς κατάστασις: α) οἱ πατέρες τῆς Συνόδου περιορίσθησαν ἀξιοπρεπῶς νὰ παρουσιάσουν τὸ γνήσιον κείμενον τοῦ προαναφερθέντος Στ' Κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος, ὡς πρόεκυπτεν ἐξ αὐτοῦ, οὐδαμοῦ ἐποιεῖτο μνείαν τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτεῖου καὶ τοῦ ἀπετέλεσεν, ὡς ἱστορεῖ ὁ συγγραφεὺς (σελ. 215), «ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν περὶ παραβάσεως πατερικῶν διατάξεων δισχυρισμὸν τῶν παπικῶν λεγμάτων (διὰ τῆς προβολῆς τοῦ γνησίου καὶ αὐθεντικοῦ κειμένου τοῦ Στ' κανόνος τῆς Νικαίας)», β) οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ἠρωτήθησαν ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀπαντήσουν ἐὰν οἰκεία γνώμη ἢ ἐξαναγκασθέντες ὑπέγραψαν. «Καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πάντες μὲν ὁμοφώνως ἀπήντησαν ἐπιστήμως διακηρύξαντες ὅτι ὑπέγραψαν αὐθρομήτως, ἐλευθέρως καὶ εὐχαρίστως, ἐνὸς πλείστοι διεδήλωσαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ διὰ θερμῶν λόγων καὶ τὴν εὐλάβειαν, ἀφοσίωσιν καὶ εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς (σελ. 215)... Κατόπιν (σελ. 216) οἱ ἐνδοξότατοι ἀρχόντες συνώψισαν ὡς ἀκολούθως: Ἐκ τῶν πεπραγμένων καὶ ἐκ τῆς ἐκά-

στου καταθέσεως συνορθῶμεν πρὸ πάντων μὲν τὰ πρωτεία καὶ τὴν ἐξαιρέτων τιμὴν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης θεοφιλεστάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ φυλάττεσθαι· χρῆται δὲ καὶ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης τῶν αὐτῶν πρεσβειῶν τῆς τιμῆς ἀπολαύειν καὶ αὐτὸν ἐξ αὐθεντίας ἐξουσίαν ἔχειν τοῦ χειροτονεῖν... Καὶ πάντες μὲν οἱ ἐπίσκοποι ὁμοθυμαδὸν ἀνεφώνουν· αὕτη δικαία ψήφος. Ταῦτα πάντες λέγομεν. Ταῦτα πᾶσιν ἀρέσκει... τὰ τυπωθέντα κρατεῖται. Πάντες τῆ ἀποφάσεως ἐμμένον...». Ἐθεώρησα προτιμώτερον νὰ παραθέσω αὐτοῦσιον ἐν προκειμένῳ τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως ἀντὶ ἐμῆς ἀποδόσεως, διὰ νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἀπ' εὐθείας ἐπαφήν μὲ αὐτὸ καὶ μὲ τὰ ἐφ' ὧν στηρίζεται τοῦτο κείμενα καὶ νὰ ἐκτιμῆσθαι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐντεθεν πειστικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἰς πολλοὺς εἶναι ἄγνωστα. Δὲν δύναμαι ὁμως νὰ παρασιωπήσω καὶ τὴν ἄκρως σοβαρὰν παρατήρησιν τοῦ συγγραφέως ὅτι ἦτο περίερον καὶ θλιβερότατον τὸ φαινόμενον τῆς ἠβελμημένης διαφωνίας· Διότι οἱ παπικοὶ λεγᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠρνοῦντο νὰ παραστοῦν εἰς τὴν τόσον σπουδαίαν δι' αὐτοὺς συζήτησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ψηφισθέντος ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν τοῦ ΚΗ' Κανόνος διεμαρτύρουντο διότι... ἦσαν ἄπόντες (σελ. 217). Προσθετὰ καὶ ἡ ἑτέρα παρατήρησις τοῦ συγγραφέως ὅτι ἡ ἀγανάκτησις τοῦ τότε πάπα Λέοντος ἦτο ἀδικαιολόγητος ἐφ' ὅσον ὁ ΚΗ' Κανὼν οὔτε νεωτερισμὸν τινα εἰσήγεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν οὔτε καὶ τὴν ἱεραρχικὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐκάστοτε Ρώμης ὑπεβίβαζε. Σημειωτέον ὅτι πάντα ταῦτα ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Ἀστ' Κανὼν τῆς Πενθέκτης (ἐν Τρούλλῳ) Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν ἀνεγνώρισεν, ἐχομένη πλέον σφαιρρῶς τῆς πρωτείας ἐξουσίας, τὰ ὁποῖα ἐπίστευεν ὅτι εἶχε στηριζομένη εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἰδρυμένη ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἐνῶ τοῦτο μόνον ὡς παράδοσις φέρεται, διότι ὁ Πέτρος ἀληθῶς ἴδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας, τῆς ὁποίας ὁ πατριάρχης οὐδέποτε διενεώθη νὰ διεκδικήσῃ τοιοῦτον ἰσχυρῶς. Τὰ περὶ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἐξαντιθενταὶ μὲ τὰ ὅσα ἤδη ἀνέπτυξα. Ὡς ἔγραψα ὁμως ἤδη ἀντεμετώπισα τὰ θεμελιωδέστερα ἐκ τῶν συζητηθέντων εἰς αὐτὴν θεμάτων. Ὁ ἄνδιαφερόμενος ὁμως ἀναγνώστης δύναται νὰ μελετήσῃ τὸ τμήμα περὶ τῆς πενταρχῶν τῶν πατριαρχῶν (ὡς ἡ σχετικὴ θεωρία ἀναπτύσσεται εἰς τὴν σελ. 243 ἐπ.), εἰς τὸ ὅποιον ἐκτίθεται ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ἔναντι τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ἢ συνισταμένη εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη ἠρνεῖτο νὰ ἀναγνωρίσῃ οὐχὶ μόνον τὰ πρεσβεῖα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ὁ θρόνος κατ' αὐτὴν ἑστερέτω ἀποστολικότητος, (ἀποστολικῆς προελεύσεως) ἐξ οὗ καὶ ἡ ὅλη καὶ ἤδη ἐκτεθεῖσα ἐν Χαλκηδόνι συζήτησις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, περιριζομένη εἰς τὴν ἀναγνώρισιν μόνον τῶν θρόνων Ἀντιοχείας καὶ Ρώμης, τοὺς ὁποίους ἴδρυσεν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὡς καὶ τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, τὸν ὁποῖον ἴδρυσεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μάρκος (σελ. 246). Σημειωτέον διὸ οἱ ὡς ἄνω καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα ἀναγνωριζόμενοι πατριάρχαι (Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας) εὐχαριστῶς ἀνεγνώριζον τὴν πενταρχίαν τῶν πατριαρχῶν (βλ. σχετικῶς ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, σελ. 248, ὡς καὶ τὴν ὅλην σχετικὴν συζήτησιν καὶ θέσιν τοῦ συγγραφέως ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ). Ὁ αὐτὸς ἀναγνώστης δύναται ὁσαύτως νὰ μελετήσῃ τὰ περὶ σταυροπηγίων καὶ τίτλων τμήματα (ἀντιστοιχῶς σελ. 259 ἐπ. καὶ 262 ἐπ.), μὲ τὰ ὁποῖα κλείει τὸ μέγα τοῦτο Κεφάλαιον περὶ τὴν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου (σελ. 125-265). Τοῦ Κεφαλαίου τούτου προηγεῖται Κεφάλαιον πρῶτον κατὰ σειράν ἀναφερόμενον εἰς τὰ γενικὰς προϋποθέσεις τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τῆς Χριστιανικῆς Κοινότητος, ὡς εἶναι ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ θέσις τοῦ ἐπισκόπου, ὡς καὶ ἡ Θεία Εὐχαριστία, ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἡ καθολικότης τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (σελ. 12-32). Τοῦ εἰδικωτέρου τούτου Κεφαλαίου ἔπεται κεφάλαιον κατὰ σειράν δεύτερον περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως (σελ. 33-71), εἰς τὸ ὅποιον ἐκτίθενται τὰ περὶ πρεσβυτέρων, ἐπισκόπων, χω-

ρεπισκόπων (ὡς πρὸς τοὺς τελευταίους εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰς σελ. 38 ἐπ.) μητρώων καὶ τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, Συνόδων, μητροπολιτῶν, ἐξάρχων (καὶ ἡ ὡς πρὸς αὐτοὺς ἀνάπτυξις εἶναι ἐνδιαφέρουσα, βλ. σελ. 50 ἐπ.) καὶ τὰ περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὅποια καταλαμβάνει λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἀγιότητος αὐτῆς ἀρκετὸν τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τούτου (σελ. 55-71), δοθέντος ὅτι αὐτὴν ἐμιμήθησαν αἱ κατόπιν Σύνοδοι τόσον κατὰ τὰς προσφωνήσεις, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς δροῦς καὶ αὐτὴν ἐχρησιμοποίησαν ὡς κεντρικὴν ἰδέαν αὐτῶν. Εἰς τὴν Σύνοδον αὐτὴν, διὰ τὸ μνημονευθέντος Στ' κανόνος ἐπεκυρώθησαν τὰ δικαιώματα τῶν ἐξάρχων (περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος) ὡς «ἀρχαία ἔθη». Οἱ ἑξαρχοί, εἰς τοὺς ὁποίους κυρίως ἀνεφέροντο ταῦτα, ἦσαν οἱ Ρώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὁποίων καὶ δὴ τῶν τοῦ Ἀλεξανδρείας εὐρείας γίνεται συζήτησις εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον. Συζήτησις ἐπίσης γίνεται καὶ περὶ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς Συνόδου ταύτης, ὁ ὁποῖος εἰδικῶς μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Αἰλίας (Ἱεροσολύμων), γενικώτερον δέ, ὡς δέχεται ὁ συγγραφεὺς (σελ. 63), εἰς τὰ δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν ἐν γένει, τὰ ὅποια ἡ Ἐκκλησία ἐπιθυμῆι ὅπως διατηρηθοῦν ἀνεπάρφα καὶ ἐν ἰσχύϊ. Σημειώτερον ὅτι ἡ Σύνοδος αὕτη, ὡς ἐπάγεται ὁ συγγραφεὺς, δὲν ἐπεκύρωσε μόνον τὰς ἰδιαιτέρας προνομίας τῶν ἐξάρχων, ἀλλὰ καθόρισεν διὰ δύο κανόνων αὐτῆς (τοῦ Δ' καὶ Ε') καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἐπαρχιακῶν Συνόδων καὶ μητροπολιτῶν (σελ. 63 ἐπ.). Ὡς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς (σελ. 66), ἡ Σύνοδος αὕτη τὰς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως ἀποφάσεις ἐστῆριξε μὲν γενικῶς εἰς τὰ «ἀρχαία ἔθη» καὶ τὸ «σύνθηες», ἔλαβε δὲ κυρίως ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως, ἡ ὅποια εἶχε προσαρμοσθῆ εἰς τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη ἔχουσα ὡς βάσεις τὰ μεγάλα πολιτικά κέντρα τῆς ἐποχῆς, ὡς ἦσαν ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Καισάρεια τόσον ἡ ἐν Παλαιστίνῃ ὅσον καὶ ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ, ἡ Ἐφεσος κ.λ. ἀπέτελεσε σαφῆ προδιαγραφὴν τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου τῆς βασιλευσῆς πόλεως, τῆς ὁποίας συνέπεια ὑπῆρξεν ὁ ΚΗ' κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος. Ὁ συγγραφεὺς περαίνει τὸ κεφάλαιον τοῦτο (σελ. 71) ὀρθῶς ἐπάγεται, ἀκολουθῶν τὸν Schmemmann, ὅτι «πάντες οἱ κανόνες οὗτοι ἐν τῇ ὀρθῇ ἱστορικῇ καὶ ἐκκλησιολογικῇ ἐννοίᾳ αὐτῶν προστατεύου ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ αὐτὸ βασικὸν γεγονός τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, καθ' ὃ δέον ὅπως οἱ διαβιούντες ἐν ἐνὶ τόπῳ πιστοὶ καὶ ποιμαίνοντες ὑπὸ τῆς θεοδότου ἐξουσίας ἐνὸς ἐπισκόπου ἀποτελῶσιν ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ προβάλλωσιν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ καὶ ἐνσαρκῶσι τὴν καθολικὴν καὶ οἰκουμενικὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπεται τὸ τελευταῖον πρὸ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον κεφάλαιον περὶ τῶν πρεσβείων τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 72-124). Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξιστορεῖται ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ λεχθέντα εἰς τὰ προηγουμένα κεφάλαια, κατέστη νέον κέντρον τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον διηρτηθῆ ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ ἡ δραστηριότης ὀρισμένων ἀρχιεπισκόπων αὐτῆς τινὲς τῶν ὁποίων κατέστησαν αἰρετικοὶ (ὡς ὁ Μακεδόνης κ.λ.) τινὲς δὲ ὑποδείγματα ἀρχιεπισκόπων τούτων ὅσον βιογραφικῶς, ὄσον καὶ ἐν ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια ἦρξαν ἐκτοτε νὰ συγκλονίζωσιν τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄρεται καὶ κακίαι, ἀντιζηλίαι καὶ ὑψηλόφρονοι ἐξάρσεις περιγράφονται ἐξ Ἰσοῦ ἀντικειμενικῶς καὶ τιμῶς, μετὰ τῆς αὐτῆς δὲ ἀντικειμενικότητος περιγράφονται αἱ συγκλήσεις ὀρισμένων Συνόδων σχετικῶν πρὸς πάντα ταῦτα, ὑπὸ τὸ ὑποφῶσκον καὶ πάντοτε ἀπειλητικὸν φῶσμα τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ὁ ὁποῖος καίτοι καταδικασθεὶς ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἰσχυρὸς ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν μέχρι καὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ τοπικῆς Συνόδου. Ἰδιαιτερον τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀφιερῶται εἰς τὴν Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (σελ. 93 ἐπ.), ἡ ὅποια ἤρριξε τὰς ἐργασίας τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου διὰ νὰ συνεχισθῆ ὑπὸ

τὴν προεδρίαν τοῦ περιφήμου πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος «ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ εὐλαβεὶα τοὺς καθ' ἑαυτὸν ὑπερβάλλων» ἀπεχώρησε τοῦ θρόνου καὶ τῆς Συνόδου ἐκφωνῶν μνημειώδεις διὰ τὴν ταπεινότητα καὶ τὴν χριστιανικότητα αὐτοῦ ἐν γένει λόγον, διὰ τὴν προεδρίαν τῆς Συνόδου αὐτῆ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Νεκταρίου. Τὸ κανονικὸν ἔργον τῆς Συνόδου ταύτης συνίστατο κυρίως εἰς τὴν ψήφισιν δύο κανόνων τοῦ Β' καὶ Γ'. Ἐξ αὐτῶν ὁ Β' κανὼν καθιέρωσεν ὀριστικῶς τὴν ταύτισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν πρὸς τὰς πολιτικὰς διοικήσεις, ἐξ αἰτίας ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐκ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων δημιουργηθεῖσας ἀκαταστασίας καὶ τοῦ Μελιτιανοῦ σχίσματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ὑπεροριῶν ἐπεμβάσεων κυρίως τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος οὐχὶ μόνον ἐπενέβαινε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ διορισθῇ ἐπίτροπος τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῆς θρόνου (σελ. 95). Συνέπεια τοῦ κανόνος τούτου ὑπῆρξεν ὁ ἐπόμενος Γ' διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ Σύνοδος αὐτῆ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ περιοχομένου της, ἤρνετο εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας οἰανδήποτε ὑπερέχουσαν θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐφ' ὅσον ἀνεγνώρισε τὰ πρεσβεῖα τιμῆς μετὰ τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὤρισθη ἐκκλησιαστικὸς ἐξαρχος διὰ τὰς τρεῖς διοικήσεις Πόντου (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Καισάρεια), Ἀσίας (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἐφεσος) καὶ Θράκης (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἡράκλεια), γεγονός δ' ὅπερ ἐβοήθησε τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτεύουσας Κωνσταντινουπόλεως ὅπως ἐπεκτείνῃ τὴν πρωθιερατικὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν καὶ ἐπὶ τῶν διοικήσεων τούτων. Ὅπως, ὡς ἐπάγεται ὁ συγγραφεὺς, «τὸ ἀκέφαλον τῶν τριῶν τούτων Διοικήσεων ὑπῆρξε μοιραῖον δι' αὐτάς» (σελ. 100), συνέπεια δὲ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὅτι βάσει τοῦ προμνησθέντος Γ' κανόνος ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπέτυχεν νὰ ἀλλαγῇ τῆς ἐποπτείας τοῦ ἐπισκόπου Ἡρακλείας, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε ἐκράτησε μόνον τὸ προνόμιον νὰ παραδίδῃ εἰς τὸν ἐκάστοτε ἐκλεγόμενον Πατριάρχην κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς ἐθνηρσιφείας αὐτοῦ τὴν πατριαρχικὴν ποιμαντορικὴν ράβδον (σήμερον τοῦτο ποιεῖ ὁ μητροπολιτὴς Χαλκηδόδος διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν μητροπολιτὴν Ἡρακλείας). Ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται ἐν συνεχείᾳ (σελ. 101 ἐπ.) μετὰ τὸν περίφημον τοῦτον Γ' κανόνα, ὁ ὁποῖος ἀπέτέλεσε τὴν βάσιν τοῦ ΚΗ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο ἤδη διὰ μακρῶν λόγος. Ὁ συγγραφεὺς, ὡς καὶ ἀλλαγῆς ἐλέχθη, ἐλέγχει πλήρως τὸ θέμα του ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, ἀναλύων καὶ κρίνων πάσας τὰς ἐξενεχθεῖσας ἀναφορικὰς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο γνώμας παραθέτων καὶ πλουσίαν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Ἰδιαιτέρως σημειῶ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν λαμβάνει εἰς τὸ πολυσυζητηθὲν ζήτημα τῆς ἐννοίας τῆς προθέσεως «μετά», τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Γ' οὗτος κανὼν («δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν») ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς ὁποίας καὶ σήμερον εἰσέτι ζητήματα γεννῶνται ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ἀδιστάκτως φρονεῖ ὅτι (σελ. 104) «ἀμφοτέροι ὅτε Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως δύνανται νὰ θεωρῶνται καθ' ὀλοκληρίαν ἴσοι καὶ νὰ ἀπολαύωσι τῆς αὐτῆς σημασίας τόσον ἐν τῇ ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν ὀρισθείσῃ περιοχῇ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ὅλῃ ἐκτάσει τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπὶ τῷ αὐτῷ συναντήσει (π.χ. ἐν ταῖς συνόδοις, ἐν τῇ ἀπαριθμῆσει τῶν πρεσβυγενῶν θρόνων, ἐν τῇ ὑπογραφῇ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων κ.λ.) πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως τῆς ἀκολουθίας, εἰς ἐξ αὐτῶν γίνεται πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος, ἀλλ' ἡ γνώμη, ἡ φωνὴ καὶ αἱ ἀποφάσεις ἐκάστου παραμένουσι καθ' ὀλοκληρίαν ἴσαι καὶ ταυτόσημοι ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι». Ἐτι περαιτέρω, συνομιζόντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀναλυθέντα καὶ κριθέντα, γράφει (σελ. 109) ὅτι ὁ ὡς ἄνω Γ' κανὼν δὲν ὑπῆρξε προτὶν αὐθαιρεσίας, ἀλλ' ἀποτελέσμα τῆς ἐξελίξεως πενήτηκοντα ἐτῶν καὶ ὄριμος καρπὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν νέων συνθηκῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας πρωτεύουσα εἶναι πλῆθον ἢ Κωνσταντινούπολις, πρῶτον κέντρον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ἐπιτοῦτοις τονίζει ὅτι τὰ πρεσβεῖα ταῦτα δὲ ἦσαν ἀπλῆ τιμητικὴ διάκρισις ἐν τῇ σειρᾷ τῆς

ιεραρχίας, ἀλλὰ πραγματικὴ ἐξουσία ἐν ἀμοιβαίῳ μετὰ τῶν δικαιομάτων τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένων παραδείγματων. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, κατὰ τὸν συγγραφέα (σελ. 114), κατέστησε πραγματικῶς τὰ δικαιώματα τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ Γ' τούτου κανόνος. Πράγματι, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς (αὐτ.), «τὰ πρεσβεῖα τιμῆς καὶ ἡ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν τριῶν (μνημονευθεσῶν) Διοικήσεων, ὡς Ἐξαρχιῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους («βαρβαρικῶν») περὶ τῶν ὁποίων ἐπίσης ἐγένετο λόγος» ἔγιναν πραγματικῶς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ προπαρασκευαστὴς ἔργῳ, ὅ,τι περιέλαβεν εἰς τὸν ΚΗ' κανόνα αὐτῆς ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (ὡς γνωστὸν ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐλθὼν εἰς Ἐφεσον συνεκάλεσεν ἑβδομήκοντα ἐπισκόπους ἐκ Λυδίας, Ἀσίας καὶ Καρίας, ἐχειροτόνησε τὸν διάκονον αὐτοῦ Ἡρακλεῖδην ἐπίσκοπον Ἐφέσου, ἔξαρχον μιᾶς τῶν τριῶν Διοικήσεων) καὶ καθήρεσε τοὺς ἐξαγοράσαντας τὰς Ἐπισκοπὰς ἐξ ἐπισκόπων, ἐνεργήσας τοιοῦτοτρόπως ἐν Ἀσίᾳ ὡς ὑπέρτατος δικαστής. Συνεχίζων ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται (σελ. 116, 117) ὅτι «ὁ κανὼν οὗτος (ΚΗ') ἐπεκύρωσε τὴν στερεωθεῖσαν ἐπὶ Χρυσοστόμου πρᾶξιν. Οἱ διάδοχοί τοῦ Χρυσοστόμου ἠκολούθησαν ἐπὶ τὸν θεμελιῶν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς, μετὰ τὴν Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῇ Σύνοδον, ἐστερέωσεν. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ὑπῆρξεν ὄντως ὁ πρῶτος μέγας ἐν οὐσίᾳ Οἰκουμενικός Πατριάρχης πρὶν ἢ ὁ τίτλος οὗτος κοσμήσῃ τὸν θρόνον τῆς βασιλείδος τῶν πόλεων».

Μετὰ τὰ κεφάλαια ταῦτα, τὰ ὁποῖα προηγούνται τοῦ ἀφορῶντος ἐκ τῆν Δ' Οἰκουμενικῆν Σύνοδον, ἐπονται δύο κεφάλαια, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν (Ε' κατὰ σειρᾶν) (σελ. 266-281) ἀναφέρεται εἰς τοὺς κανόνες, τὴν κανονικὴν συνείδησιν καὶ τὴν κανονικότητα, τὸ δὲ ἕτερον (Στ' κατὰ σειρᾶν) ἀναφέρεται (σελ. 283-353) εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰδικότερον: εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ συγγραφεὺς συζητεῖ τὴν ἀξίαν τῶν κανόνων καὶ τὰς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις τῶσδε τῶν ἁγαν ἐλευθεροφρόνων, οἱ ὅποιοι θεωροῦν πᾶσαν περὶ αὐτῆς συζήτησιν ἄχρηστον ὡς περιστρεφόμενην περὶ «γεγηρακυῖαν» νομοθεσίαν, καὶ τῶν συντηρητικῶν, οἱ ὅποιοι θεωροῦν ἐαυτοὺς ὡς ἐσαρκώνοντας τὸ ἀμετάβλητον τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ τὸν προοδευτικῶν, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ τὴν νομοθεσίαν τῆς πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἀντιλήψεων. Ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζων καὶ ἐπεξεργαζόμενος πάντα ταῦτα ἱσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κανονικῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν (σελ. 272-273) δὲν εὑρίσκεται καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν δογματικὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, ὅπερ σημαίνει ὅτι διὰ μέσου τῶν μεταβαλλομένων μορφῶν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡ κανονικὴ συνείδησις παραμένει ἀμετάβλητος, ἀναλόγως, ἔγκυρος πανταχοῦ, πάντοτε καὶ διὰ πάντας τοὺς ὁμολογοῦντας τὰ αὐτὰ δόγματα. Συνέπεια πάντων τούτων εἶναι ἡ ὀρθὴ ἄποψις τοῦ συγγραφέως ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀναντιρρήτως ἀνήκει καὶ πάντοτε θὰ ἀνήκῃ τὸ δικαίωμα τοῦ μεταβάλλειν κατὰ νόμιμον τρόπον εἰς τοὺς προτέρους αὐτῆς κανόνες πᾶν ὅ,τι ἠθέληεν εὖρη χρῆζον μεταβολῆς καὶ διορθώσεως καὶ ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο συνδέεται ἀναποσπᾶστως μετὰ τῆς οὐσίας τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτον γράφει (σελ. 278), ἡ σπουδαία καὶ ἄκρος εὐαισθητος ἐργασία τῆς μεταβολῆς τῶν κανόνων δέον νὰ τελεῖται μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ «ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ», οὐχὶ ἐκ πνεύματος ἐπιπολαίου ἐκσυγχρονισμοῦ ἢ καὶ ἐξ ἐσκεμμένης μονομερίας ἢ προκαταλήψεως ἢ σωβινισμοῦ, ἐν τούτῳ δὲ ἀντικρούει τὸν Troitsky (τὸν ὁποῖον ἐπανεπιλημένως ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του), ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ νομικῆς ἰσοτήτος δικαιωμάτων τῶν Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν χωρὶς νὰ διστάζῃ νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τὴν ἀρχὴν ὅτι ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ, καθ' ἣν εἰς πολλὰς χώρας ἡ Ἐκκλησία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Πολιτείας, οὔτε οἱ κανόνες, οὔτε ἡ πρᾶξις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας δύναται νὰ ἀποτελέσουν τὴν βάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως. Κατόπιν τούτων εὐλόγως διερωτᾶται ὁ συγγραφεὺς:

ποία εἶναι τότε ἡ βᾶσις τῆς διοικήσεως αὐτῆς; Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀναφαίνεται πάλιν ἡ λεπτότης τῶν παρατηρήσεων τοῦ συγγραφέως, ὅταν ἀπαντῶν σχετικῶς εἰς τὸν αὐτὸν Troitsky γράφει, «ἐφ' ὅσον ὁμοῦ οἱ κανόνες καὶ ἡ ἀρχαία πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσουν βᾶσιν μὲ ποῖον συνειρημὸν ἰδεῶν ἐκφράζεται, ὅτι φορεὺς τῆς κυριαρχίας ἐν τῇ ἐπιγείῳ Ἐκκλησίᾳ εἶναι ἡ ὁλότης τῶν ἐπισκόπων, τὴν θέλησιν τῆς ὁποίας ἐκφράζουσιν τὰ ὄργανα αὐτῆς, ἦτοι αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ Τοπικαὶ Σύνοδοι; Ἀλλὰ μὴν αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ Τοπικαὶ Σύνοδοι ἐθέσπισαν κανόνας καὶ καθιέρωσαν πρᾶξιν ἀνά τοὺς αἰῶνας. Τοὺς κανόνας δὲ καὶ τὴν πρᾶξιν αὐτῶν διαγράφει ὁ Troitsky. Δὲν ἀποτελεῖ ἄραγε τοῦτο, ἐὰν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον κατάφωρον ἀντίφασιν;»

Εἰς τὸ δεῦτερον ἐκ τῶν ὡς ἄνω κεφαλαίων (ΣΤ') ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ τῆς ὁποίας (σελ. 282 ἐν ἀρχῇ), «διατρανοῦται ἐπίσης, κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονός τῆς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν πρωτεύουσας καὶ προεξαρχήσεως θέσεως τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως». Ἄντι σχολίου περιορίζομαι νὰ παραθέσω τὴν συνέχειαν αὐτουσίου τοῦ σχετικοῦ κειμένου τοῦ συγγραφέως (αὐτ.) διὰ νὰ καταδειχθῇ πλήρως ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς γράφει «ὄχι μόνον προκειμένου περὶ δογμάτων καὶ ἱερῶν παραδόσεων καὶ κανονικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων ἢ καὶ γενικῶν ζητημάτων, ἀφορῶντων εἰς δολόκληρον τὸ σῶμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα σχετικῶς τὰ σπουδαῖα ἐπὶ μέρους ζητήματα, τὰ ἐνδιαφέροντα ταύτην ἠἔκεινεν τὴν αὐτοκεφαλὸν Ἐκκλησίαν, ἡ κηδεμονικὴ πρόνοια καὶ ἀντίληψις τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας περιλαμβανούσης—ἄλλοτε μὲν αὐτεπαγγέλτως καὶ ὡς ἐκ καθήκοντος, ἄλλοτε δὲ κατ' ἐπίκλησιν τῶν ἐνδιαφερομένων—καὶ παρεχούσης τὴν ἀποτελεσματικὴν αὐτῆς συμβολὴν πρὸς διατησίαν καὶ ἐπιύλυσιν διαφορῶν, ἀναφεισῶν μεταξὺ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, πρὸς διευθέτησιν διαφορῶν μεταξὺ ποιμένων καὶ ποιμνίου, πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ ἐπιρροαιῶν δυσχεραίων καὶ ἐπ' ἀνδρόνων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῶν τροχίαν, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐνίοτε ἀνεπαρκοῦς ἐνεργείας τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν, πρὸς στήριξιν τῶν ἀσθενῶν καὶ σαλευομένων ἢ καὶ ραδιουργουμένων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, πρὸς εὐσσύβησιν, τέλος, τῶν παντοίων ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν κινδύνων, τῶν ἐπαπειλούντων τὴν ἐστάθειαν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς βραδύνει ἢ ἐλλείπει «κατὰ τὸ ἀνέκαθεν προνόμιον τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ὅστις εἰῶθεν δ'λαῖς φροντισίαι καὶ προνοητικαὶ εἰς ἐπισκέψεσιν χεῖρα βοηθείας ὀρέγειν, προνοεῖσθαι τε καὶ περιποιεῖσθαι τὰς βοηθείας δεόμενας ἐκασταχοῦ ἐπαρχίας τε καὶ παροικίας». (Ἡ τελευταία περίοδος ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκ σχετικοῦ ἐγγράφου τοῦ παλαιοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ Α', εἰς τὸ ὅποιον γίνεται καὶ ἡ σχετικὴ παραπομπή). Σημειοὶ πάντως ὁ συγγραφεὺς ὅτι πάντα ταῦτα ὀφείλονται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἔδραι τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἄντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἤρχισαν ἐνωρῆς νὰ φθίνουν καὶ νὰ σμικρύνονται λόγῳ ξενικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξόντισιν ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὴν ἀραίωσιν τοῦ ποιμνίου τῶν ἢ τὴν ἀλληλοπιστίαν αὐτῶν. Ἀκολουθοῦν ἐπὶ περιπτώσεις πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν πρεσβειῶν τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μνεῖα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ πατριάρχαι Ἄντιοχείας ἐξελέγοντο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα καὶ διέμενον λόγῳ τῶν ἰσλαμικῶν εἰσβολῶν, καὶ διὰ τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τοὺς πατριάρχας Ἱεροσολύμων, ὡς καὶ ἡ μνεῖα ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα (βλ. σχετικῶς σελ. 283-294), μέχρις οὗτο ἀπὸ τοῦ 1453 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀνεγνωρίσθη καὶ ὡς πολιτικὸς ἀρχηγός (ἐθνάρχης-Millet Basi) πάντων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν κρινόμενος προσωπικῶς μόνον ὑπὸ τοῦ σουλτάνου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἰστάμενος ἀσυγκρί-

τως ὑψηλότερον πάντων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος. Διότι, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς (σελ. 295) ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἔλαβε παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης σαφεῖς πληρεξουσιότητας νὰ εἶναι ἐθνικὸς ἀρχηγὸς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων καὶ μεσιτῆς μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων τούτων καὶ τῆς Κυβερνητικῆς, τὸσον ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῇ ἐπικυρώσει τῶν βερατιῶν αὐτῶν, ὅσον καὶ τῆς παροχῆς ἀδείας ἐλευθέρως εἰς Κωνσταντινοῦπολιν πατριάρχου τινός. Ἀκολουθοῦν συγκεκριμέναι περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ διάφορα τότε Πατριαρχεῖα καὶ τὰς διαφόρους τότε αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας (σελ. 296-315) μετὰ τὴν διακριτικὴν παρατήρησιν τοῦ συγγραφέως (σελ. 315) ὅτι ὄχι μόνον ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ συμκρῖνῃ ἢ ἀφαιρέσῃ τὰ δίκαια τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δὲν ἐπέτρεπε τοῦτο, καίτοι, ὡς τονίζει ὁ ἴδιος παρακατιῶν (σελ. 316 ἐν τέλει), δὲν θά ἦδύνατο τις ἀσφαλῶς νὰ εὕρῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ καὶ ἐξέλξιν τῶσον αἰῶνων πράξεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀξίας μόνον ἐπαίνου, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς. Ἐπὶ τοιούτων δεδομένων ἐρειδόμενος ὁ συγγραφεὺς δὲν διστάζει νὰ ἐπαναλάβῃ (σελ. 318) τὸ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρουσίας λεχθὲν ὅτι περὶ παπισμοῦ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ οὔτε λόγος δέον νὰ γίνεταί, ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ὃν ἐνίστε, ἔνεκα παρεξηγήσεως, ἀποδίδονται τάσεις παπιστικαί, οὐδέποτε ἐπεδίωξε φιλόδοξον κυριαρχίαν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, διότι πάντοτε εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἤγετο ἐκ λόγων ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ μερίμνης, τὴν ὅποιαν αὐτοὶ οὗτοι εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς Ἀνατολῆς ἀνεγνώρισαν, διότι ἢ προσέαρχουσα θέσις αὐτοῦ οὐδένα διῆγειρεν εἰς αὐτοὺς φόβον ἐλαττώσεως ἢ ἐκμηδενίσεως τῶν κανονικῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων αὐτῶν. Ἐν ὅσῃ πάντων τούτων ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς: «Πνεῦμα παπιστικὸν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ οὔτε ὑπῆρξεν οὔτε θά ὑπάρξῃ».

Τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀφιερῶται εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 9^{οῦ} αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (σελ. 320-336). Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἡ ὕλη ἀφορᾷ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὡς ἀντιμέτωπον δύο καταστάσεως, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀναφανῆν τότε ζητήματα τοῦ φυλετισμοῦ καὶ τὸ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχῃ ζήτημα τῶν ὀρθοδόξων τῆς διασπορᾶς. Ὁ συγγραφεὺς καταδεικνύει καὶ πάλιν τὸ οἰκουμενικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ ὁποίου ἀντιμετώπισε τοῦτο τὰ ζητήματα ταῦτα, προϊόντα τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη καὶ ἐξήρθη τὸν 10^{οῦ} αἰῶνα. Καὶ τὸ μὲν θέμα τοῦ φυλετισμοῦ, ἀφοῦ διήλθεν ἀπὸ ὀρισμένας θλιβεράς φάσεις ἀντικανονικῶν ἐνεργειῶν ὀρισμένων ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ περιφερειῶν, ἐτακτοποιήθη τελικῶς διὰ τῆς παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου, αὐτονομίου ἢ ἡμιαυτονομίου καθεστῶτος εἰς αὐτάς, παρ' ὅλον ὅτι κατεδικάσθη τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, ἦτοι ὡς ἀρχή, καὶ ὀρθῶς, διότι ἀνάρτεται καὶ τὸ ἰερὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πολιτεῖμα (σελ. 326), παραμένει ὁμῶς τὸ θέμα τῆς διασπορᾶς τῶν ὁποίων εἶναι σύγχρονος προέκτασις τοῦ προηγουμένου. Τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ γεγονός ὅτι «ἐπὶ παραβάσει θεμελιώδους ἐκκλησιολογικῆς ἀρχῆς καὶ ἐν πλήρει καταλύσει τῆς κανονικῆς τάξεως, ὑπάρχουν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει πλείονες τοῦ ἐνὸς κυρίαρχοι κατ' ἐθνικότητα ἐπισκοποι, τοῦθ' ὅπερ ἐμφανίζει τὴν Ὀρθοδοξίαν διαφοροποιουμένην καὶ δὴ καὶ ἀνταγωνιζομένην καὶ ἐρίζουσαν εἰς θέματα ἀρχῆς, δικαιοδοσίας, ἐξαρτήσεως, ὑπαγωγῆς, φυλετικῆς ἢ παραιοσιακῆς διαφοροποιήσεως κ.λ. μετὰ ὀλεθρίας διὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω προβολὴν τῆς ἐνότητος αὐτῆς, συνεπειᾶς» (σελ. 331, ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί). Ὁ συγγραφεὺς, συνεπῆς πρὸς ὅσα δι' ὅλον τοῦ ἔργου του ὑπεστήριξε, τονίζει ὀρθῶς καὶ πάλιν ὅτι «προσηλωσις εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πλαίσια τοῦ μνημονευθέντος ΚΗ' κανόνος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποτελεῖ τὸν χρυσοῦν γνῶμονα ἐν τῇ διαθρώσει καὶ διευθετήσει τῶν ὀρθοδόξων πραγμάτων ἐν τῇ διασπορᾷ, διότι ὁ κανὼν οὗτος δύναται νὰ δώσῃ λύσεις καὶ διεξόδους εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀδιέξοδα τῆς διασπορᾶς καὶ νὰ καθιερώσῃ τὴν ἀπὸ αἰῶνων κρα-

τοῦσαν τάξιν, καθ' ἣν διατηρουμένης τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας ἐκάστη Ἐκκλησίας ἐν ἐκάστῃ περιοχῇ, σεβαστὸν ἀποβαίνει τὸ εἰδικὸν εἰς τὰ εὐρύτερα διορθόδοξα θέματα status quo, καθ' ὃ ἀναγνωρίζεται ἡ πρωτοβουλία καὶ πρωτοπορεία καὶ ὑπεύθυνος ἐνέργεια τῆς ἀπὸ τῶν αἰῶνων καὶ τῆς πράξεως ἀναδειχθείσης πρωτοθρόνου Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ δὲ συνεργασία τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν μετ' αὐτῆς, καὶ ἡ ἐν συμπνοίᾳ εὐθυγράμμισις τῆς ὀρθοδόξου ἐναντι τῶν ζητημάτων θέσεως, ἐναρμονίζονται εἰς σύστημα ἐνεργείας ἀποπνέον τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ εὐρυτέραν ἐνότητα». Δὲν ἦτο εἰς τὰς προθέσεις μου νὰ προβῶ εἰς τοιαύτην ἐκτενῆ βιβλιοκρισίαν. Ἐν τῇ προόδῳ ὁμοῦ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴ ἀναγνωρίσω τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν χρέος ἐθεώρησα νὰ καταστήσω γνωστὴν εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν χρόνον νὰ ἀναγνώσῃ εὐχερῶς τοιαύτης σημασίας καὶ ἐκτάσεως ἔργα. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς κατῳρθώσε εἰς ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἔκδοσιν καὶ μὲ ἐξαιρετικὸν χειρισμὸν νὰ ἀντιμετώπισῃ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν, τὴν ἀνώψισιν, τὴν λειτουργίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ἀνάκαθεν ἀποστολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν ὁ συγγραφεὺς, ἱεράρχης διαπρεπῆς τοῦ Πατριαρχείου τούτου, νὰ παρασυρθῇ εἰς περιγραφὰς καὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον ἔντονον τὸ χρῶμα τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Χαίρω διότι δὲν ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω τοιοῦτόν τι, ἐν γνώσει πάντοτε τοῦ γεγονότος τελῶν ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀντικειμενικότης δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐγκοσμῖως ἐφικτόν. Πάντως ὁ τρόπος ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἡ χρῆσις τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, ἡ ἐν ἐκτάσει ἀνάλυσις καὶ εὐστοχος κατὰ τὰς περιστάσεις κριτικὴ τῶν γνωμῶν τὰς ὁποίας παραθέτει, κυρίως τῶν διτταμένων παρὸς τὰς ἰδίαις αὐτοῦ γνώμας, ἡ ἀθθεντικὴ ἐν πολλοῖς ἐρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τοὺς κανόνας δι' ἰσχυρῶν λογικῶν, νομικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιχειρημάτων, ἡ ὠραιότατη καθαρολόγος γλῶσσα τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ μετὰ σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀξιῶν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν τελικῶς συμφωνῇ τις ἢ οὐ πρὸς τὰ συμπεράσματά του. Δὲν παραλείπω νὰ τονίσω ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ πολλῆς ἐπιμελείας τὰ σπουδαιότατα τῶν συνδεθέντων μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ μὲ φιλελευθέραν σκέψιν καὶ κρίσιν κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ λαμβάνῃ σαφῆ εἰκόνα τόσοσιν τῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Πατριαρχείου τούτου εἰς τὸ σύστημα τῶν λειτουργουσῶν ἀνὰ τὸν κόσμον Ἐκκλησιῶν, ἀπαραίτητον ἄλλωστε διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἱστορικῶν παρεξηγήσεων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ συμπνοίας μεταξὺ αὐτῶν.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐπιτελεῖται μὲ τμήμα συντεταγμένον εἰς τὴν γαλλικὴν (σελ. 354-369) καὶ τιτλοφορούμενον «Epilegomena», εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται σύντομος ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, διὰ τοῦ μὴ γνωρίζοντας τὴν ἐλληνικὴν, μὲ πίνακα βιβλιογραφίας (σελ. 371-380) ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ὡς καὶ μὲ εὐρετήριον κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ ὄρων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΒΑΒΟΥΤΣΟΣ

Θεοδῶρου Ν. Βλάχου, Ἡ ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 157 + 1 χάρτης.

Ἡ Φιλιππούπολις ἰδρύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ 341 ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας στὴ βόρεια Θράκη, μεταξύ Ροδόπης καὶ Αἴμου, στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου. Πόλις μὲ ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοσις, ὑπῆρξε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐξ αἰτίας ἀκρίβως τῆς θέσεώς της, σημαντικὸ κέντρο, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ. Ἡ σημασία της με-